

ارزیابی برنامه‌های توسعه شهری و منطقه‌ای از منظر پایداری اجتماعی

ناصر برک‌پور^۱

محمدرضا انصاری^۲

چکیده

در عصر کنونی افزایش نابرابری‌ها و محرومیت‌های شهری به یکی از مهم‌ترین مسائل در میان مشکلات و چالش‌های نوظهور شهری تبدیل شده است و شکاف بین ثروتمندان و فقرا در بسیاری از کشورها در ۳۰ سال گذشته به بالاترین سطح خود رسیده است. از سوی دیگر برنامه‌های توسعه به عنوان یکی از مهم‌ترین ابزار مدیریت و برنامه‌ریزی شهرها می‌توانند با بهره‌گیری از جامع‌ترین و کارآمدترین رویکردها نظیر پایداری اجتماعی در جهت مقابله با این مشکلات و چالش‌ها تهیه و تدوین شوند. شهر زنجان در سال‌های گذشته شاهد افزایش انواع نابرابری‌ها و محرومیت‌های شهری بوده است. از این‌رو هدف اصلی این تحقیق بررسی و ارزیابی میزان توجه برنامه‌های توسعه شهری و منطقه‌ای زنجان به پایداری اجتماعی شهری است. در این تحقیق با بهره‌گیری از روش ارزیابی کیفیت برنامه‌ها از طریق تکنیک تحلیل محتوا و با استفاده از ۱۴ بُعد و ۴۷ متغیر پایداری اجتماعی به ارزیابی برنامه‌های توسعه شهری و منطقه‌ای زنجان پرداخته شده است. نتایج حاصل از یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد، این برنامه‌ها در دهه‌های گذشته نتوانستند بصورت مطلوب و دقیق راهکارها و سیاست‌های پایداری اجتماعی را در محتوای خود منعکس کنند. همچنین در ارزیابی این برنامه‌ها مشخص گردید موضوع پایداری اجتماعی در برنامه‌های شهری بیشتر از برنامه‌های منطقه‌ای منعکس گردیده است. علاوه بر این‌ها در بررسی میزان توجه به ابعاد پایداری اجتماعی و اولویت‌بندی آن‌ها در این تحقیق مشخص شد که ابعاد و موضوعات اساسی و نوین پایداری اجتماعی از جمله سرزندگی، انسجام اجتماعی، سرمایه اجتماعی، حکمروایی و مشارکت کمتر از موارد دیگر در مجموع برنامه‌ها منعکس گردیده است.

واژگان کلیدی: ارزیابی، برنامه‌های توسعه شهری و منطقه‌ای، پایداری اجتماعی، شهرزنجان.

مقدمه

افزایش سریع جمعیت، توأم با گسترش شهرنشینی و شهری‌شدن جهان، مشکلات فراوانی را به‌ویژه در کشورهای جهان سوم ایجاد کرده است، زیرا سرعت و اندازه رشدشهری و شهرنشینی در کشورهای درحال توسعه به مراتب بیش از سایر کشورها بوده است (برک‌پور و اسدی، ۱۳۹۷: ۳۵). گزارش سازمان ملل در سال ۲۰۱۶ در مورد شهرهای جهان، به افزایش نابرابری و محرومیت شهری به عنوان یکی از عمده‌ترین مسائل در میان مشکلات و چالش‌های نوظهور شهری هشدار می‌دهد، زیرا شکاف بین ثروتمندان و فقرا در اکثر کشورها در ۳۰ سال گذشته به بالاترین سطح خود رسیده است (Habitat, 2016: 17). از این‌رو، مفهوم توسعه پایدار در بیانیه‌های

^۱ استاد برنامه‌ریزی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

^۲ کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر، تهران، ایران

مختلف بعد از سال ۱۹۹۲، در همایش سران زمین و دستورکار ۲۱ آن بیشتر مورد توجه قرار گرفت. در اصل پنجم دستورکار ۲۱، اهمیت کاهش نابرابری، برای توسعه پایدار را ذکر می‌کند که تمام کشورها و مردم باید در وظیفه بنیادی ریشه کنی فقر جهت پایین آوردن نابرابری‌ها و برآورده کردن نیازهای هم مشارکت کنند (جمالی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۳۱). بخش قابل توجهی از معانی توسعه پایدار در حال حاضر بر اهمیت برابری تأکید می‌کند (Bramley & Power, 2009: 31) و با توجه به اصول حاکم بر پایداری، پایداری اجتماعی رابطه‌ای قوی با پایداری اکولوژیکی و اقتصادی جامعه دارد که این رابطه در فرآیند بهبود زندگی جوامع شهری حائز اهمیت است (Neilagh & Ghafourian, 2018: 210). پایداری اجتماعی مبتنی بر دو مفهوم اصلی برابری اجتماعی و پایداری جوامع است (Hassan & Lee, 2015: 1270). با توجه به این مطالب، پایداری اجتماعی را می‌توان یکی از ارکان اصلی توسعه پایدار به عنوان یک رویکرد کارآمد در مقابله با نابرابری‌ها و محرومیت‌های شهری بکار گرفت.

در نواحی مختلف کشور ایران نابرابری و محرومیت در حال افزایش است. علی‌رغم اینکه در قالب سیاست‌های برنامه‌های پنج ساله توسعه، تلاش زیادی برای تعدیل عدم تعادل‌های توسعه انجام شده است، اما توزیع نامتوازن امکانات، فعالیت‌ها و وجود نابرابری‌ها در بین و داخل استان‌ها همواره به عنوان یکی از موضوعات مورد توجه کشور مطرح بوده است (اطلس مناطق محروم کشور، ۱۳۹۶). شهر زنجان نیز به تبع نابرابری‌های موجود در کشور چه در نقش مرکز استان و یا شهرستان فارغ از این مشکلات نیست به همین دلیل نمونه مطالعاتی این تحقیق انتخاب شده است. شهر زنجان با جمعیتی بالغ بر ۴۷۰۰۰۰ نفر (در سرشماری سال ۱۳۹۵)، از شهرهای شمال غربی کشور است. با توجه به پژوهش‌های اخیر که با موضوع سنجش نابرابری و محرومیت صورت گرفته، شهر و استان زنجان جزء نواحی محروم کشور محسوب می‌شود. در سال‌های اخیر تمایزات اقتصادی - اجتماعی بین محلات شهری زنجان افزایش پیدا کرده و پیشرفت‌های اقتصادی و صنعتی شهر در منطقه باعث مهاجرت و افزایش جمعیت در برخی نواحی شده است. این موضوع باعث گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی شده است بطوری که حدود ۲۶ درصد جمعیت شهر در این نواحی زندگی می‌کنند. شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی نمود بارزی از نابرابری‌های فضایی، اجتماعی و اقتصادی است (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۲). در جهت مقابله با مشکلات متعدد، در دهه‌های گذشته برنامه‌های توسعه متعددی برای شهر زنجان تدوین شدند. تهیه و اجرای برنامه‌های توسعه به عنوان ابزار راه‌حل منطقی و عملی در بسیاری از کشورها جهت فائق آمدن بر مشکلات بکار می‌رود. با توجه به قوانین موضوعه در ایران، این برنامه‌ها مهمترین ابزار ساماندهی شهرها است (علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۹۲: ۹۸).

با توجه به مطالب بیان شده می‌توان گفت در عصر حاضر، نابرابری و محرومیت در بیشتر ابعاد شهری به اشکال مختلف بروز یافته و در حال افزایش است و به یکی از مشکلات اساسی و نوظهور تبدیل شده است. با توجه به اینکه برنامه‌های توسعه ابزار قدرتمند جهت مقابله با مشکلات شهرها هستند، ارزیابی آن‌ها نقش قابل توجهی را در حل مسائل شهری ایفا خواهد کرد. در این پژوهش برنامه‌های مختلف توسعه شهری و منطقه‌ای زنجان اعم از: آمایش استان (مصوب ۱۳۹۹)، طرح جامع مسکن (۱۳۸۷)، طرح توسعه و عمران ناحیه (۱۳۸۴)، طرح تفصیلی شهر زنجان (۱۳۸۶)، طرح ساماندهی و نوسازی بافت فرسوده (۱۳۹۱) و ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی (۱۳۹۰)، به دلیل افزایش مشکلات در حوزه نابرابری و محرومیت این شهر، مورد ارزیابی قرار می‌گیرند. در این راستا، پژوهش حاضر به بررسی موضوعاتی مانند چگونگی میزان نابرابری و محرومیت شهری در زنجان، شناسایی ابعاد، راهکارها و سیاست‌های پایداری اجتماعی و چگونگی انعکاس آن‌ها در برنامه‌های شهری و منطقه‌ای زنجان می‌پردازد.

پیشینه تحقیق

در دهه‌های اخیر آثار و پژوهش‌های گوناگونی در دو حوزه پایداری اجتماعی و ارزیابی برنامه‌ها توسط پژوهشگران داخلی و خارجی تدوین شده است که نمونه‌هایی از آن‌ها عنوان می‌گردد. چان و لی^۱ (۲۰۰۸) در پژوهش خود به بررسی عوامل مؤثر پایداری اجتماعی در پروژه نوسازی شهری در هنگ‌کنگ با استفاده از اطلاعات اسنادی و پرسشنامه به مهم‌ترین عوامل ارتقاء پایداری اجتماعی پرداخته‌اند.

¹ Chan & Lee

مانزی^۱ و همکاران (۲۰۱۰) در اثر خود با عنوان «پایداری اجتماعی در نواحی شهری» به بررسی تبیین مفهوم عملیاتی پایداری اجتماعی در جوامع گوناگون می‌پردازد و در این راستا راهکارها و سیاست‌های کاربردی بهبود پایداری اجتماعی را در جوامع مختلف مشخص می‌سازد. کلانتونیو و دیکسون^۲ (۲۰۱۱) نیز در اثر خود با عنوان «بازآفرینی شهری و پایداری اجتماعی: برترین تجارب شهرهای اروپا»، به جهت ارزیابی پایداری اجتماعی در پروژه‌های توسعه شهری، به تدوین یک چارچوب ارزیابی پایداری اجتماعی اقدام می‌کنند که از بررسی مطالعات و تجزیه و تحلیل آن‌ها حاصل آمده است. آن‌ها با استفاده از چارچوب مذکور و با کمک یک سیستم امتیازدهی عملکردی به ارزیابی پروژه‌ها می‌پردازند. قلمبردزفولی (۱۳۹۱) در پژوهشی با بررسی تجارب جهانی مختلف و نتیجه‌گیری از یافته‌های آن‌ها، به میزان توجه طرح توسعه شهری تهران به توسعه پایدار محلی پرداخته است، روش تحقیق این مطالعه مبتنی بر روش اسنادی و بررسی تطبیقی است و بر پایه این مقایسه راهکارهایی پیشنهاد شده است. صابری فر و فلاح (۱۳۹۳) با هدف ارزیابی طرح‌های توسعه حوزه میانی غربی مشهد و مشخص شدن میزان توجه این طرح‌ها به رویکرد شهر فشرده در جهت رسیدن به پایداری با استفاده از روش تحلیل سلسله مراتبی پرداخته‌اند. واعظزاده و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی با استفاده از شاخص‌های پایداری اجتماعی و با تکنیک تحلیل محتوا به بررسی برنامه‌های توسعه چهارم و پنجم کشور پرداخته‌اند که به کدام یک از شاخص‌ها بیشتر توجه شده است و همچنین به کدام یک از گروه‌های اجتماعی بیشتر پرداخته شده است. قاجار خسروی و حقیقت نائینی (۱۳۹۹) نیز در پژوهشی تحت عنوان «ارزیابی کیفیت طرح‌های توسعه و عمران شهرهای میانی و بزرگ در ایران» با بکارگیری روش ارزیابی کیفیت طرح، به بررسی و ارزیابی تعدادی از طرح‌های توسعه و عمران با استفاده از هفت مؤلفه پایه و سه مؤلفه پیشرو (مشارکت، نظارت و ارزیابی و توسعه پایدار) پرداخته‌اند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد کیفیت طرح‌ها طی دو دهه گذشته افزایش یافته است.

در مجموع، بررسی پژوهش‌های مرتبط نشان می‌دهد بخشی از آنها مانند مانزی و همکاران (۲۰۱۰) و کلانتونیو و دیکسون (۲۰۱۱) به تبیین و تشریح راهکارها و سیاست‌های عملیاتی پایداری اجتماعی پرداخته‌اند. دسته‌ای دیگر از این پژوهش‌ها ضمن پرداختن به موضوع پایداری اجتماعی و رویکردهای مشابه آن، بر موضوع ارزیابی برنامه‌های توسعه نیز متمرکز بوده‌اند. از جمله این پژوهش‌ها قلمبردزفولی (۱۳۹۱)، واعظزاده و همکاران (۱۳۹۴) است که با تمرکز بر روش‌های توصیفی، انطباقی و... به بررسی و ارزیابی برنامه‌ها پرداخته‌اند. در پژوهش‌های دیگر مانند قاجار خسروی و حقیقت نائینی (۱۳۹۹)، موضوع ارزیابی برنامه‌ها با استفاده از روش و تکنیک مشخص نظیر روش ارزیابی کیفیت برنامه‌ها و تحلیل محتوا، مورد توجه بوده است. در خصوص تفاوت پژوهش حاضر نسبت به پژوهش‌های مرتبط، می‌توان به این نکته اشاره کرد که این پژوهش بر ارزیابی برنامه‌های توسعه در دو سطح شهری و منطقه‌ای توجه دارد و به مقایسه کیفیت و محتوای برنامه‌ها به لحاظ توجه به رویکرد پایداری اجتماعی می‌پردازد. نکته قابل توجه در این تحقیق، استفاده از روش کارآمد ارزیابی کیفیت برنامه از طریق تکنیک تحلیل محتوا به منظور ارزیابی و بررسی محتوای برنامه‌های توسعه زنجان در دو سطح شهری و منطقه‌ای به لحاظ توجه به ابعاد پایداری اجتماعی است.

مبانی نظری

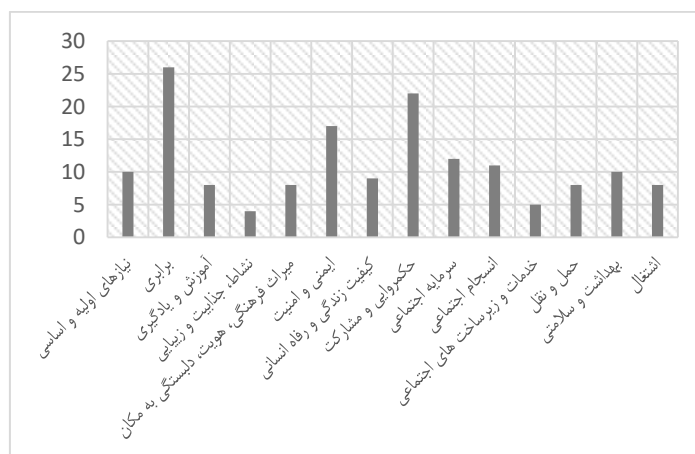
پایداری اجتماعی

مفهوم توسعه پایدار در ابتدا عمدتاً تحت‌تأثیر مسائل زیست‌محیطی بود و بیشتر به آن توجه داشت. چندی بعد، نگرانی‌های اقتصادی باعث شد، بعد اقتصادی نیز بیشتر در این مباحث گنجانده شود. مباحث اجتماعی نیز از اواخر سال ۱۹۹۰ میلادی در دستورکار توسعه پایدار قرار گرفتند. برای اولین بار در سال ۲۰۰۰ میلادی در شورای لیسیون ابعاد اجتماعی توسعه پایدار به عنوان بخشی جدایی‌ناپذیر از مدل توسعه پایدار مطرح شدند (Colantonio, 2007: 3). پایداری اجتماعی یک مفهوم بسیار گسترده و میان‌رشته‌ای است که از علوم

¹ Manzi

² Colantonio & Dixon

طبیعی، اجتماعی و انسانی بهره می‌گیرد (Ahman, 2013: 1158) و مانند مفهوم پایداری، نه مطلق است و نه ثابت. پایداری اجتماعی باید به عنوان یک مفهوم پویا در نظر گرفته شود که در طول زمان تغییر خواهد کرد (Dempsey et al, 2011: 292). در مفهوم اولیه پایداری اجتماعی به سیستمی از سازمان اجتماعی اشاره دارد که کاهش فقر را در پی دارد (Basiago, 1998: 152). بنابراین، پایداری اجتماعی می‌تواند به عنوان نقطه مقابل محرومیت و انواع نابرابری‌ها در سیستم‌های مختلف اجتماعی از جمله شهرها قرار گیرد (Polese & Stren, 2000: 16). در حال حاضر مفهوم پایداری اجتماعی در آشفستگی به سر می‌برد. این مفهوم در مطالعات شهری، مانند مفهوم عام پایداری، فاقد تعریف نظری مشخصی است. بر این اساس، تعریف اولیه برای پایداری اجتماعی وجود ندارد و تعاریفی که وجود دارند اغلب براساس ضوابط، اصول و شرایط پژوهشگران و نظریه‌پردازان مختلف است (Shirazi & Keivani, 2017: 10). از میان پژوهشگران این حوزه، کولاتونیو همواره به دنبال مفهوم اصلی پایداری اجتماعی است. به عقیده او دغدغه اصلی پایداری اجتماعی این است که افراد، جوامع و اجتماعات گوناگون چگونه با یکدیگر زندگی کرده و به دنبال رسیدن به اهداف توسعه‌محور هستند. او معتقد است، مفهوم پایداری اجتماعی در سال‌های اخیر تلاش می‌کند تا مفاهیم سنتی و قدیمی خود را مانند: برابری، اشتغال، فقر را با موضوعات جدیدتر همچون نشاط، رفاه و کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی ادغام و همسو کند (Colantonio & Dixon, 2011: 24). با توجه به این مطالب در این پژوهش تلاش می‌گردد با مرور آثار مرتبط پایداری اجتماعی از دهه‌های گذشته تا کنون به شناسایی، تدوین و ترکیب کاربردی‌ترین ابعاد پایداری اجتماعی پرداخته شود. در شکل (۱) با مرور آثار متعدد خارجی اعم از: (Yiftachel & Hedgcock, 1993; Sachs, 1999; Koning, 2002; WACOSS, 2002; Thin et al, 2002; Omann & Spangenberg, 2002; Spangenberg, 2004; Mackenzie, 2004; City of Vancouver, 2005; Gates & lee, 2005; Partridge, 2005; Chan & Lee, 2008; Hutchins et al, 2008; Dillard et al, 2008; Bramley & Power, 2009; Colantonio, 2009; Cuthil, 2010; Manzi et al, 2010; Dempsey et al, 2011; Landorf, 2011; Colantonio & Dixon, 2011; Dave, 2011; Murphy, 2012; Boström, 2012; Bahadure & Kotharkar, 2012; Weingaertner & Moberg, 2014; OPP, 2016; Hemani et al, 2016; Rashidfarokhi et al, 2018; Larimian & Sadeghi, 2021) فراوانی و تأکید آثار عنوان شده بر ابعاد پایداری اجتماعی نشان داده شده است. از این رو ۱۴ بُعد در شکل (۱) به جهت تأکید متون مذکور و نیز ترکیب منطقی برخی از آن‌ها توسط نگارندگان، برای این پژوهش لحاظ گردیده است.

شکل (۱). ابعاد پایداری اجتماعی به لحاظ فراوانی و تأکید آثار مرتبط در دهه‌های گذشته

منبع: یافته‌های پژوهش

پس از تدوین ابعاد، با بررسی آثار متعدد به استخراج و تنظیم راهکارها و سیاست‌های بهبود دهنده پایداری اجتماعی به عنوان شاخص یا متغیر هر کدام از ابعاد چهارده‌گانه پرداخته می‌شود. ضمن بررسی مطالعات قید شده برای تدوین ابعاد، از سایر منابع خارجی و داخلی

^۱ به این منبع دسترسی دقیق حاصل نشد و بررسی آن از منابع متعدد دست دوم صورت گرفته است.

مرتبط با حوزه پایداری اجتماعی جهت تدوین متغیرهای ابعاد پایداری اجتماعی استفاده شده است. اهم این مطالعات؛ (فرخی‌راد و فروتن، ۱۳۹۴؛ هاشم‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۴؛ نوری و وهابی، ۱۳۹۷؛ جنکنز و جونز، ۱۳۹۷؛ مانزی و همکاران، ۱۳۹۹؛ ملک و همکاران، ۱۳۹۹؛ همچنین جهت انطباق و بومی‌سازی متغیرها با شرایط برنامه‌ها در مقیاس‌های مختلف از تعاریف عملیاتی تدوین شده برای هر کدام از متغیرها نیز بهره‌گرفته شده است. در جدول (۱) ابعاد و متغیرهای پایداری اجتماعی به منظور ارزیابی برنامه‌ها ارائه شده است.

جدول (۱). ابعاد و متغیرهای پایداری اجتماعی

ابعاد	عنوان متغیر	ابعاد	عنوان متغیر
نیازهای اولیه و اساسی	برنامه‌ریزی جهت مکانیابی و تأمین امکانات مسکن مناسب و مقرون به صرفه برای اقشار کم درآمد	حکمرانی و مشارکت	تأکید بر بهره‌گیری مؤثر نهادهای مدیریت شهری از نظرات ساکنین از طریق تکنیک‌های مشارکتی
	ارائه تسهیلات مالی برای خرید مسکن برای همه افراد به‌ویژه افراد آسیب‌پذیر جامعه		ترویج و توسعه نواحی شهری ناکارآمد از طریق اقدامات و خدمات نوسازی و تسهیلاتی
	توسعه امکانات و تسهیلات جهت تأمین فضای تولید خوراک محلی و مقرون به صرفه		تأکید بر همکاری و هماهنگی میان کلیه سازمان‌ها و شبکه‌های محلی غیررسمی
	توجه به ایجاد سرپناه برای افراد بی‌خانمان شهر		توجه به شفافیت در فرآیند اجرای برنامه‌ها و پروژه‌ها مربوط به نواحی مختلف شهری
برابری	توسعه و بهبود امکانات و خدمات در نواحی مختلف شهری به‌ویژه نواحی محروم	سرمایه اجتماعی	حمایت و تشویق جهت ایجاد انجمن‌های محلی (شورایاری‌ها/ نهادهای مردمی)
	تدوین سیاست اختلاط اجتماعی در نواحی شهری		توانمندسازی شبکه‌های اجتماعی زنان
	تدوین سیاست‌های فشرده‌سازی بافت نواحی شهری		ترویج و تأمین اقدامات لازم جهت گسترش فعالیت‌های جمعی (گروهی) در شهر
آموزش و یادگیری	توسعه و ترویج تسهیلات و امکانات آموزشی برای ساکنین در وضع موجود و آینده	انسجام اجتماعی	برگزاری رویدادهای اصلی در شهر
	تدوین برنامه‌های آموزش محور و تقویتی متناسب برای همه اقشار جامعه		ایجاد ترکیبی از انواع مختلف مسکن بر اساس عملکرد و فرم‌های گوناگون
	برنامه‌ریزی در نواحی مختلف شهر جهت توسعه مهارت آموزی، خلاقیت فردی و گروهی		برنامه‌ریزی جهت اختلاط کاربری‌ها در نواحی شهری جهت افزایش تعاملات اجتماعی
نشاط و جابجایی (سرزندگی)	توسعه و ارتقاء کیفی سیما و منظر مناطق شهری در جهت افزایش سرزندگی	زیرساخت‌های اجتماعی	تأمین الزامات اولیه جهت تأمین زیرساخت‌های اجتماعی
	توسعه فضاهای طبیعی جذاب و بکر در پیرامون شهر به‌ویژه نواحی محروم		توسعه امکانات و زیرساخت‌های اجتماعی متناسب با نیاز کلیه اقشار
	تقویت تجهیزات مطلوب و خلاقانه در فضاهای باز و عمومی		ایجاد الزامات وسایل، تجهیزات و اقدامات حمل و نقل مقرون به صرفه برای استفاده همگان
فرهنگ و هویت و...	توسعه و تقویت فعالیت‌های زیست‌شبان در فضاهای عمومی شهر	حمل و نقل	توسعه مسیرها و امکانات حمل و نقل غیرموتوری نظیر پیاده‌روی و دوچرخه-سواری
	ارائه اصول طراحی و توسعه عناصر اصلی منظر شهری با تأکید بر ویژگی‌های بومی و فرهنگی ساکنین		افزایش یکپارچگی میان کاربری زمین و حمل و نقل از طریق توسعه مبتنی بر حمل و نقل
	ایجاد فضاهایی برای اجرای فعالیت‌های هنری - فرهنگی در نواحی شهری		سازماندهی و توسعه مجدد فعالیت‌های ناسازگار در نواحی شهری

توسعه فضاهای چند منظوره سبز و باز در محلات مختلف شهری		حفاظت و بهبود (بازآفرینی حفاظت‌مبنا و فرهنگ‌مبنا) فضاها و بناهای تاریخی - فرهنگی	امنیّت و امنیت اجتماعی
توسعه فضایی مطلوب انواع مراکز بهداشت و درمان در نواحی شهری		توجه به توسعه فضاهای غیر قابل دفاع و تأمین امنیت اجتماعی نواحی مختلف شهر	
تدوین راه‌حل‌های کاهش آلودگی صوتی و هوا		ارتقاء و مناسب‌سازی مجتمع‌های مسکونی و فضاهای شهری برای افراد ناتوان	کیفیت زندگی و رفاه اجتماعی
ساماندهی بخش اقتصاد غیررسمی بافت‌های ناکارآمد شهری		ترویج اقدامات ایمن‌سازی شبکه حمل و نقل شهری	
ارائه راه‌حل‌ها جهت رسمی نمودن اقتصاد شاغلین بخش غیررسمی شهر	توسعه	ترویج برنامه‌های ساماندهی و بهسازی (بازآفرینی یکپارچه یا پایدار شهری) در محلات ناکارآمد	
بهره‌گیری از دیدگاه‌های نوین سیاست‌گذاری شهری در مقابل فرضیات کهنه به-ویژه در بخش غیررسمی		استانداردسازی بوم‌محور (ایرانی - اسلامی) کیفیت سکونت	
تقویت سرمایه‌گذاری پایدار محلی جهت ایجاد فرصت‌های شغلی		تقویت برنامه‌های راهبردی مدیریت پسماند شهری پایدار	
		بهبود و توسعه تأسیسات و تجهیزات زیربنایی شهری (زیرساخت‌های شهری)	

منبع: یافته‌های پژوهش

داده و روش‌ها

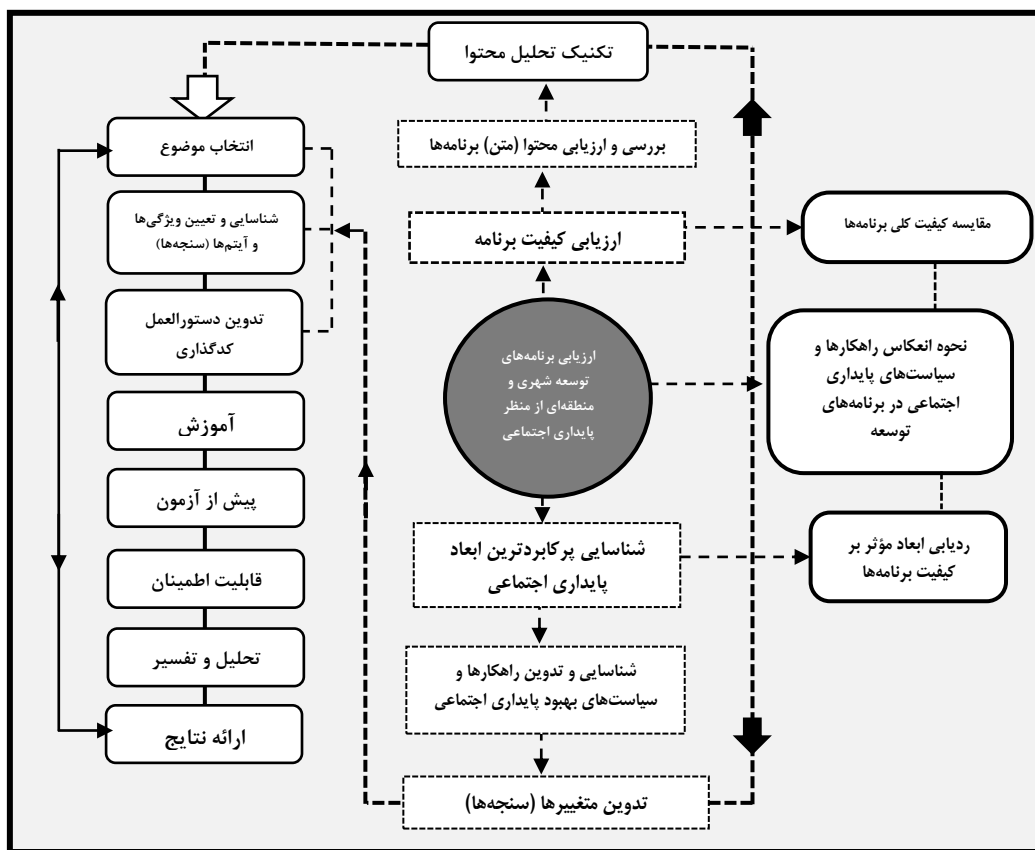
در این پژوهش، جمع‌آوری داده‌ها با استفاده از مطالعات اسنادی انجام شده و به منظور ارزیابی برنامه‌ها از روش ارزیابی کیفیت برنامه استفاده شده است. روش ارزیابی کیفیت برنامه، روشی ارزشمند برای ارزیابی سیستماتیک برنامه‌های توسعه در مقیاس‌های مختلف است که می‌تواند بینش‌های ارزشمندی در مورد سطح عملکرد برنامه‌ها ارائه دهد و چشم‌اندازهای جدیدی را برای درک نحوه تهیه برنامه‌های بهتر باز کند (Berke & Godschalk, 2009: 238). در مطالعات مربوط به ارزیابی کیفیت برنامه‌ها از تکنیک تحلیل محتوا استفاده می‌شود. این ابزار برای تعیین اینکه آیا برخی از ویژگی‌های برنامه یا معیارهای تعیین شده که از قبل توسط پژوهشگران تدوین شده است، در برنامه‌ها وجود دارد یا خیر؟ استفاده می‌گردد. همچنین یکی از دلایل مهم افزایش آثار و متون مرتبط با ارزیابی کیفیت برنامه‌ها در سال‌های اخیر، دسترسی راحت، آسان و مقبولیت گسترده محققان از روش تحلیل محتوا است (Lyles & Stevens, 2014: 444). تحلیل محتوا شامل «خواندن منظم و دقیق مجموعه‌ای از متون، تصاویر و مطالب نمادین» است. در تحقیقات مرتبط، مجموعه متون مورد نظر، مجموعه‌ای از برنامه‌های مختلف را شامل می‌گردد (Stevens et al., 2014: 77). از این‌رو، پژوهشگران از مطالعه متون برنامه‌ها استفاده می‌کنند تا از طریق معیارها و ویژگی‌هایی که از پیش تعیین کرده‌اند، محتوای برنامه‌ها با کیفیت بالا و پایین را مشخص نمایند. نتایج این تجزیه و تحلیل با استفاده معیارها از طریق کدگذاری که با دادن امتیاز به حضور یا عدم حضور معیار مورد نظر در متن برنامه صورت می‌گیرد، انجام می‌شود و در نهایت مجموع امتیاز به‌دست آمده برای هر برنامه با امتیازات سایر برنامه‌ها مقایسه می‌شود. بنابراین لازم به ذکر است که یکی از دلایل ارجحیت استفاده از روش ارزیابی کیفیت برنامه‌ها در تحقیق حاضر، بکارگیری تکنیک سیستماتیک، دقیق و منعطف تحلیل محتوا است که ضمن فراهم آوردن امکان قابلیت بررسی محتوای اسناد مختلف نظیر برنامه‌های توسعه در سطوح مختلف، امکان مقایسه برنامه‌ها و مشخص ساختن میزان بازتاب موضوعات مختلف در محتوای برنامه‌ها را برای پژوهشگران آشکار می‌سازد. در این تحقیق از یک دستورالعمل کدگذاری یا امتیازدهی ۵ سطحی استفاده می‌گردد که در جدول (۲) شرح داده شده است. با توجه به مراحل تکنیک تحلیل محتوا شکل (۲) و دستورالعمل کدگذاری، به کدگذاری برنامه‌های مورد نظر پرداخته شده است. جهت افزایش قابلیت اطمینان داده‌ها از دو کدگذار استفاده گردیده و درصد توافق کدگذاران نیز محاسبه شده است. مجموع امتیازدهی کدگذاران با کمک روش‌های آماری نظیر میانگین و آزمون فریدمن مورد تفسیر و تحلیل قرار گرفته است. در شکل (۲) نیز برای درک بهتر ارتباط بین روش تحقیق با سایر بخش‌های تحقیق عناصر و فرآیند ارزیابی ارائه شده است.

جدول (۲). دستورالعمل کدگذاری به منظور ارزیابی محتوای برنامه‌های توسعه

میزان امتیاز (نمره، کد)	ویژگی امتیاز
امتیاز ۰	عدم وجود آیتم یا متغیر در برنامه.
امتیاز ۱	آیتم یا متغیر در برنامه وجود دارد ولی مبهم است و به جزئیات اشاره ندارد.
امتیاز ۲	آیتم (متغیر) در برنامه وجود دارد و تا حدودی به جزئیات اشاره دارد.
امتیاز ۳	آیتم (متغیر) در برنامه به طور کامل وجود دارد و به جزئیات اشاره کامل می‌کند.
امتیاز ۴	آیتم (متغیر) در برنامه به طور کامل وجود دارد و به‌علاوه به مواردی از قبیل "کاهش محرومیت" یا "کاهش نابرابری" یا "کاهش فقر" یا "کاهش نابرابری اقتصادی- اجتماعی و کالبدی فضایی" و "برابری"، "عدالت"، "توجه به همه مردم و گروه‌های اجتماعی" مواردی از این قبیل نیز تأکید دارد.

منبع: یافته‌های پژوهش

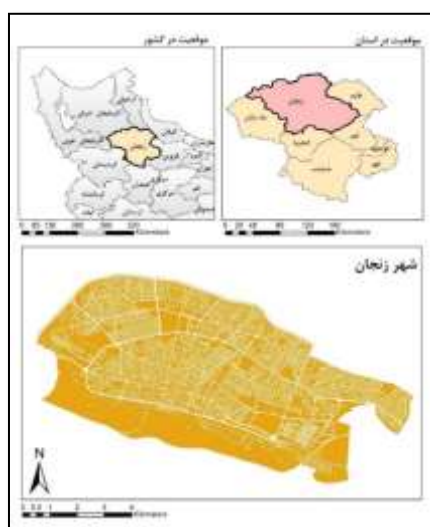
شکل (۲). عناصر و فرآیند ارزیابی برنامه‌ها

منبع: یافته‌های پژوهش

محدوده مورد مطالعه

شهر زنجان، مرکز شهرستان و استان زنجان است. جمعیت این شهر در سال ۱۳۹۵، حدود ۴۳۰،۰۰۰ نفر بوده که این میزان نسبت به سال‌های گذشته روند افزایشی داشته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). عامل نزدیک بودن به پایتخت و استان‌های مهم از لحاظ موقعیت-های ارتباطی و صنعتی سبب جذب جمعیت از روستاها و شهرهای کوچک استان به این شهر گردیده است که این موضوع نیز زمینه‌ساز

مشکلات متعددی در دهه‌های اخیر شده است. استان و شهرستان زنجان نسبت به سایر مناطق کشور در وضعیت محروم و توسعه نیافته قرار دارد. در پژوهش‌های انجام شده از جمله (نظم‌فر و همکاران، ۱۳۹۷)، که استان‌های کل کشور را به لحاظ سطح محرومیت و توسعه-یافتگی با استفاده از شاخص‌های توسعه پایدار رتبه‌بندی می‌کنند، نتایج نشان داده است استان زنجان در رتبه ۲۸ ام در بین استان‌های کشور قرار دارد و این به معنای شرایط نامطلوب این منطقه است. همچنین در این پژوهش با مرور گزارش‌ها و پژوهش‌های مرتبط با شهر زنجان و استفاده از نتایج آن‌ها به بررسی میزان مشکلات و چالش‌های عمده شهر زنجان پرداخته شده است. مهم‌ترین این مسائل از قبیل: عدم تأمین مطلوب نیازهای اولیه و اساسی از جمله مسکن، افزایش میزان نابرابری‌های فضایی و اجتماعی - اقتصادی، نبود سرزندگی در فضاهای عمومی، از بین رفتن تدریجی هویت شهر، کاهش امنیت در شهر، کاهش سطح کیفیت زندگی به‌ویژه در بافت مرکزی شهر، عدم مقبولیت کافی سرمایه اجتماعی بین شهروندان، وضعیت نامناسب زیرساخت‌های اجتماعی، وجود عوامل تهدیدکننده بهداشت و سلامت شهری و افزایش بیکاران و شاغلین بخش غیررسمی، است که این موارد نشان از افزایش نابرابری و محرومیت شهر زنجان در سال‌های گذشته است. در شکل شماره ۳ موقعیت شهر زنجان در سطوح مختلف قلمرویی نشان داده شده است.

شکل (۳). موقعیت شهر زنجان در سطوح مختلف (کشور و استان)

منبع: یافته‌های پژوهش

تجزیه و تحلیل داده‌ها

یکی از اساسی‌ترین موضوعاتی که روش ارزیابی کیفیت برنامه برای پژوهشگران فراهم می‌کند، امکان مقایسه برنامه‌ها با یکدیگر به لحاظ میزان توجه برنامه‌ها به موضوع مورد نظر تحقیق است، در این پژوهش نیز با در نظر گرفتن ابعاد و متغیرهای پایداری اجتماعی، چگونگی بازتاب آن‌ها در برنامه‌های توسعه زنجان بررسی و ارائه شده است جدول (۳).

جدول (۳). میزان بازتاب پایداری اجتماعی در هر کدام از برنامه‌های توسعه شهری و منطقه‌ای زنجان

برنامه‌های شهری			برنامه‌های فراشهری (منطقه‌ای)			عنوان
ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی (۱۳۹۰)	بهبودی و نوسازی بافت فرسوده (۱۳۹۱)	تفصیلی شهر (۱۳۸۶)	توسعه و عمران (جامع) ناحیه (۱۳۸۴)	جامع مسکن استان (۱۳۸۷)	آمایش استان (۱۳۹۹)	
% ۵۱/۳۳	% ۳۹/۳۶	% ۳۶/۹۷	% ۲۲/۳۴	% ۱۷/۸۲	% ۳۵/۹۵	

منبع: یافته‌های پژوهش

با توجه به جدول (۳)، می‌توان گفت در همه برنامه‌ها به موضوع پایداری اجتماعی توجه بالایی نشده است. در برنامه‌های منطقه‌ای میزان بسیار کم و در برنامه‌های شهری نیز میزان متوسطی به پایداری اجتماعی و راهکارها و سیاست‌های آن پرداخته شده است. با کیفیت‌ترین برنامه‌ها از منظر توجه به پایداری اجتماعی، طرح ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی و کیفیت پایین بین آن‌ها نیز، طرح جامع مسکن استان و توسعه و عمران (جامع) ناحیه زنجان مشخص شدند. بنابراین برنامه‌های شهری و منطقه‌ای شهر زنجان در دهه‌های گذشته نتوانستند آنچنان که باید به پایداری اجتماعی بپردازند. همچنین با بررسی و تحلیل یافته‌های حاصل از کدگذاری، به تفسیر عوامل تأثیرگذار یا همان ابعاد پایداری اجتماعی در برنامه‌های توسعه شهری و منطقه‌ای زنجان پرداخته می‌شود. از آنجایی که در اکثر مطالعات مرتبط، به این موضوع اشاره شده است که در مرحله تجزیه و تحلیل می‌توان از روش‌های مختلف آماری نیز استفاده کرد، در این بخش برای شناسایی میزان توجه برنامه‌های توسعه شهری و منطقه‌ای زنجان به هر کدام از ابعاد پایداری اجتماعی (۱۴ بُعد) از درصد میانگین کدگذاری افراد کدگذار و نیز آزمون آماری فریدمن جهت رتبه‌بندی آن‌ها استفاده شده است. از این‌رو با توجه جدول (۴)، با استفاده از مجموع میانگین کدگذاری و آزمون آماری فریدمن به میزان (درصد) انعکاس ابعاد و نیز رتبه‌بندی آن‌ها در برنامه‌های توسعه زنجان در دو سطح شهری و منطقه‌ای بصورت مجزا و نیز باهم پرداخته می‌شود.

جدول (۴). نتایج کدگذاری متغیرهای ابعاد پایداری اجتماعی

میانگین درصد توافق کدگذاران ^۱	برنامه‌های شهری و منطقه‌ای			برنامه‌های شهری			برنامه‌های منطقه‌ای			ابعاد پایداری اجتماعی
	نتایج آزمون فریدمن	درصد میانگین ابعاد	میانگین متغیرهای ابعاد	نتایج آزمون فریدمن	درصد میانگین ابعاد	میانگین متغیرهای ابعاد	نتایج آزمون فریدمن	درصد میانگین ابعاد ^۲	میانگین متغیرهای ابعاد	
۷۸	۶/۵۰	۲۷/۶۰	۱/۱۰	۳/۸۳	۲۶/۰۴	۱/۰۴	۸/۵۸	۲۹/۱۷	۱/۱۶	نیازهای اولیه و اساسی
۷۷	۸/۵۴	۳۴/۷۲	۱/۳۸	۸/۵۰	۴۳/۰۶	۱/۷۲	۸/۳۳	۲۶/۳۹	۱/۰۵	برابری

^۱ درصد توافق روش محاسبه قابلیت اطمینان داده‌ها، از محاسبه تعداد توافقی‌های بین دو کدگذاری بر تعداد کل واحدهایی است که دو کدگذار، کدگذاری کرده‌اند در اکثر آثار درصد معینی برای دلیل بر پایایی داده‌ها بیان نشده و این درصد بستگی به نوع پژوهش و متغیرها می‌تواند متفاوت باشد. برخی از تحقیقات درصدی ۵۰ الی ۷۰ درصد به بالا را دلیل بر پایایی داده‌ها لحاظ کرده‌اند. در تحقیق حاضر این مقادیر نشان از قابلیت اطمینان بالا است.

^۲ در اینجا منظور از درصد میانگین هر بُعد به معنی مجموع امتیازات کدگذار اول و دوم به همه متغیرهای آن بُعد تقسیم بر حداکثر امتیازی که کدگذاران می‌توانستند در بهترین حالت به آن متغیرها بدهند (یعنی امتیاز ۴) و حاصل آن ضرب عدد ۱۰۰، است.

آموزش و یادگیری	۱/۶۶	۴۱/۶۷	۱۰/۵۸	۱/۹۴	۴۸/۶۱	۷/۶۷	۱/۸۰	۴۵/۱۴	۹/۲۹	۹۴
نشاط، جذابیت و زیبایی	-/۱۰۰	۰/۰۰	۲/۵۰	۱/۰۸	۲۷/۰۸	۴/۷۵	-/۵۴	۱۲/۵۴	۳/۴۶	۹۱
میراث فرهنگی، هویت	۱/۷۲	۴۳/۰۶	۱۰/۲۵	۲/۳۸	۵۹/۷۲	۹/۴۲	۲/۰۵	۵۱/۳۹	۹/۹۲	۸۸
ایمنی و امنیت	-/۵۵	۱۳/۸۹	۵/۶۷	۲/۲۷	۵۶/۹۴	۱۰/۵۸	۱/۴۱	۳۵/۴۲	۸/۲۹	۹۴
کیفیت زندگی و رفاه	۱/۸۷	۴۶/۸۸	۱۱/۳۳	۲/۱۶	۵۴/۱۷	۱۰/۳۳	۲/۰۲	۵۰/۵۲	۱۱/۱۷	۷۸
حکمرایی و مشارکت	-/۶۶	۱۶/۶۷	۵/۸۳	۲/۰۰	۵۰/۰۰	۹/۰۸	۱/۳۳	۳۳/۳۳	۷/۴۶	۷۴
سرمایه اجتماعی	۱/۱۱	۲۷/۷۸	۷/۶۷	۱/۶۱	۴۰/۲۸	۶/۷۵	۱/۳۶	۳۴/۰۳	۷/۲۹	۸۳
انسجام اجتماعی	-/۱۶	۴/۱۷	۳/۵۸	۱/۱۱	۲۷/۷۸	۵/۷۵	-/۶۳	۱۵/۹۷	۴/۷۱	۷۲
زیرساخت‌های اجتماعی	۱/۳۳	۳۳/۳۳	۸/۸۳	۱/۶۶	۴۱/۶۷	۶/۹۲	۱/۰۵	۳۷/۵۰	۶/۳۸	۶۶
حمل و نقل	-/۳۳	۸/۳۳	۴/۲۵	۱/۱۶	۲۹/۱۷	۵/۴۲	-/۷۵	۱۸/۷۵	۴/۸۳	۹۴
بهداشت و سلامتی	۱/۴۱	۳۵/۴۲	۹/۲۵	۲/۲۹	۵۷/۲۹	۱۰/۵۰	۱/۸۵	۴۶/۳۵	۱۰/۱۷	۷۰
اشتغال	۱/۱۶	۲۹/۱۷	۸/۳۳	۱/۴۱	۳۵/۴۲	۵/۵۰	۱/۲۹	۳۲/۲۹	۷/۰۰	۷۴
			Sig ^۱ =			Sig =			Sig =	
			۰/۰۰۱			-/۰۳۹			-/۰۰۰	

منبع: یافته‌های پژوهش

انعکاس ابعاد پایداری اجتماعی در برنامه‌های توسعه منطقه‌ای

با توجه به یافته‌های جدول بالا در برنامه‌های توسعه منطقه‌ای ابعاد کیفیت زندگی و رفاه انسانی، میراث فرهنگی، آموزش و یادگیری، بهداشت و سلامتی در رتبه‌های نخست قرار گرفته‌اند. بدین معنا که در برنامه‌های منطقه‌ای به موضوعات این ابعاد بیشتر پرداخته شده است. ابعاد حمل و نقل، انسجام اجتماعی، سرزندگی نیز در پایین‌ترین سطح قرار دارند. قابل توجه است که ابعادی نظیر برابری، نیازهای اولیه و اساسی، اشتغال، حکمرایی و مشارکت، ایمنی و امنیت، انسجام و سرمایه اجتماعی به عنوان موضوعات کلیدی، کم اهمیت‌تر از موضوعات دیگر قرار گرفتند که همین موارد به تنهایی گویای کیفیت نامطلوب برنامه‌های منطقه‌ای از منظر پایداری اجتماعی است. از سوی دیگر نیز میزان درصد انعکاس ابعاد مختلف، نشان دهنده قدرت بازتاب هر کدام از ابعاد در محتوای برنامه‌ها است. در برنامه‌های منطقه‌ای، بُعد کیفیت زندگی و رفاه انسانی با بالاترین درصد به میزان (۴۶/۸۸ درصد)، نتوانسته بیش از نیمی از درصد کل، بازتاب داشته باشد که این موضوع نشان دهنده میزان بازتاب ضعیف ابعاد در این برنامه‌ها است. در برنامه‌های فراشهری، ابعاد کیفیت زندگی و رفاه انسانی، میراث فرهنگی، آموزش و یادگیری و بهداشت و سلامتی بیش‌تر از سایر ابعاد منعکس شده‌اند و ابعاد حمل و نقل، انسجام اجتماعی و سرزندگی در پایین‌ترین سطح قرار دارند که این موارد در شکل (۴) قابل مشاهده است.

^۱ Sig (سطح خطا پذیری) در این آزمون هم در ستون برنامه‌های منطقه‌ای و هم برنامه‌های شهری و هم مجموع برنامه‌ها $P < ۰/۰۵$ (p-value) می‌باشد که نشان دهنده معنی داری ارتباط بین متغیرهای ابعاد پایداری اجتماعی در این آزمون است.

شکل (۴). درصد میزان انعکاس ابعاد پایداری اجتماعی در برنامه‌های توسعه منطقه‌ای زنجان

منبع: یافته‌های پژوهش

انعکاس ابعاد پایداری اجتماعی در برنامه‌های توسعه شهری

با توجه به جدول (۴)، ابعاد ایمنی و امنیت، بهداشت و سلامتی، کیفیت زندگی و رفاه انسانی، میراث فرهنگی، حکمروایی و مشارکت در رتبه‌های نخست قرار گرفته‌اند بدین معنی که در برنامه‌های شهری موضوعات و مضامین این ابعاد بیشتر در راهکارها و سیاست‌های پیشنهادی برنامه‌ها دیده شده است. از طرف دیگر نیز ابعاد نیازهای اولیه و اساسی، سرزندگی در پایین‌ترین رتبه قرار دارند. موضوع حائز اهمیت در این رتبه‌بندی، مقایسه رتبه برخی ابعاد در برنامه‌های شهری با منطقه‌ای است از این جهت که برخی از ابعاد مهم پایداری اجتماعی در برنامه‌های شهری نظیر ایمنی و امنیت، حکمروایی و مشارکت در رتبه بالاتری نسبت به برنامه‌های فراشهری دارند ولی از طرفی برخی ابعاد مهم در سطح مطلوبی قرار ندارند مانند نیازهای اساسی و اولیه، انسجام و سرمایه اجتماعی. مطابق شکل (۵) در برنامه‌های شهری، پنج بُعد پایداری اجتماعی هر کدام بیش از پنجاه درصد بازتاب داشتند که نشان دهنده قدرت بالای عوامل پایداری اجتماعی در آن برنامه‌ها است. میزان توجه کم‌انعکاس‌ترین ابعاد در برنامه‌های شهری بیش از کم‌ترین درصدهای ابعاد در برنامه‌های منطقه‌ای است. با این تفاسیر ابعاد مهم‌تر پایداری اجتماعی از قبیل کیفیت زندگی و رفاه انسانی، ایمنی و امنیت، میراث فرهنگی، برابری، بهداشت و سلامتی، حکمروایی و مشارکت و سرمایه اجتماعی توانسته‌اند به میزان متوسط رو بالا و با نسبت قابل قبول‌تری به برنامه‌های منطقه‌ای، در برنامه‌های شهری منعکس شوند.

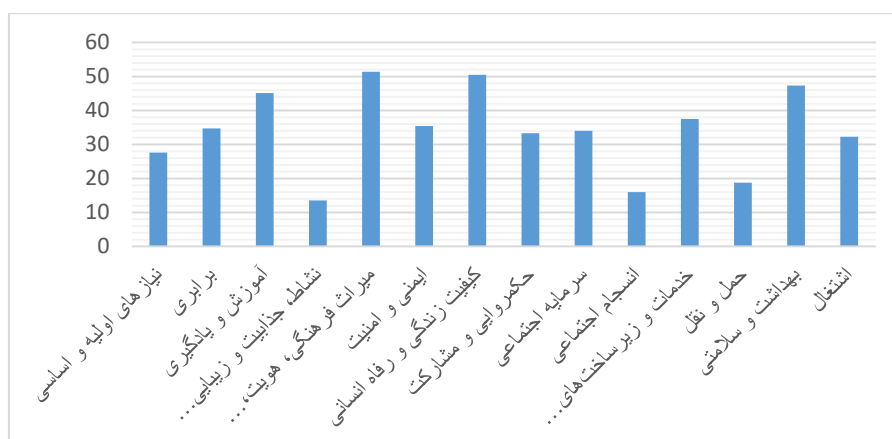

شکل (۵). درصد میزان انعکاس ابعاد پایداری اجتماعی در برنامه‌های توسعه شهری زنجان

منبع: یافته‌های پژوهش

انعکاس ابعاد پایداری اجتماعی در مجموع برنامه‌های شهری و منطقه‌ای

با توجه به مجموع یافته‌های جدول (۴) در هر دو مقیاس شهری و منطقه‌ای می‌توان گفت، همان ابعادی که در برنامه‌های شهری و هم منطقه‌ای در رتبه‌های بالاتر قرار داشتند در مجموع برنامه‌ها نیز، سطح بالاتری را دارا هستند، از این رو برخی از ابعاد اساسی و اصلی از قبیل برابری، ایمنی و امنیت، حکمروایی و مشارکت، سرمایه اجتماعی و اشتغال در همه برنامه‌های مورد ارزیابی در رتبه متوسط رو به پایین قرار دارند و این نشان از ضعف اساسی همه برنامه‌ها نسبت به راهکارها و سیاست‌های پایداری اجتماعی است. از طرف دیگر نیز ابعادی نظیر سرزندگی، انسجام اجتماعی، حمل و نقل، نیازهای اولیه و اساسی و زیرساخت‌های اجتماعی در رتبه‌های آخر قرار گرفتند. مطابق با شکل (۶) ابعاد کیفیت زندگی و رفاه انسانی، میراث فرهنگی، بالاترین میزان انعکاس را در همه برنامه‌ها (هر دو بُعد بالای پنجاه درصد) دارند. پس از این ابعاد نیز موضوعات بهداشت و سلامتی، آموزش و یادگیری بیشتر در همه برنامه‌ها منعکس شدند. نکته قابل توجه این که ابعاد اساسی پایداری اجتماعی همچون سرزندگی، انسجام اجتماعی، سرمایه اجتماعی، حکمروایی و مشارکت و برابری با میزان کمترین انعکاس، نتوانستند آنچنان که باید در همه برنامه‌ها بازتاب یابند.

شکل (۶). درصد میزان انعکاس ابعاد پایداری اجتماعی در مجموع برنامه‌ها در سطح شهری و منطقه‌ای زنجان

منبع: یافته‌های پژوهش

بحث و بررسی

در مقایسه تطبیقی نتایج و یافته‌های این پژوهش با نتایج سایر تحقیقات مشابه به لحاظ موضوعی، می‌توان به تحقیق واعزازاده و همکاران (۱۳۹۴) اشاره نمود که به بررسی مؤلفه‌های پایداری اجتماعی در برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور ایران پرداخته‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد موضوعاتی نظیر سلامت و بهبود کیفیت، حفظ محیط زیست، علم و فناوری و مواردی از این قبیل در برنامه‌های توسعه کشور به میزان درصد پایینی توجه شده است که از این لحاظ هم راستای نتایج و یافته‌های این تحقیق است. در پژوهش قلمبردزفولی (۱۳۹۱) نیز با استفاده از روش اسنادی و تطبیقی به بررسی میزان توجه طرح جامع تهران به توسعه پایدار محلی پرداخته شده است، نتایج این پژوهش نشان دهنده کم‌رنگ بودن برنامه‌ریزی محلی و موضوع مشارکت مردم و کلیه ذی‌نفعان در طرح جامع تهران می‌باشد که این موضوع نیز در جهت یافته‌های این تحقیق به لحاظ عدم توجه به بعد حکمروایی و مشارکت به عنوان یکی از موضوعات اساسی پایداری اجتماعی در طرح‌های توسعه شهری و منطقه‌ای زنجان است. یافته‌های پژوهش قاجارخسروی و حقیقت‌نائینی (۱۳۹۹) نیز که به بررسی مؤلفه‌هایی نظیر مشارکت، توسعه پایدار، نظارت و ارزیابی و مبنای واقعی و ... در محتوای برخی از طرح‌های جامع شهرهای میانی و بزرگ ایران پرداخته شده، نشان می‌دهند که مؤلفه توسعه پایدار تا

حدودی در طرح‌ها بازتاب داشته است و موضوعاتی نظیر مشارکت و نظارت و ارزیابی در طرح‌ها بسیار کم‌رنگ بازتاب یافته است، این موارد نیز در جهت نتایج پژوهش حاضر است.

نتیجه‌گیری

کیفیت برنامه‌های توسعه شهری و منطقه‌ای زنجان وضعیت مطلوبی ندارد چراکه با توجه به مشکلات و چالش‌های شهر زنجان که در بخش محدوده مورد مطالعه این پژوهش به آن‌ها اشاره شد، سیاست‌ها و راهکارهای پیشنهادی برنامه‌های توسعه کمتر در جهت رفع مشکلات عمده وضع موجود، به‌ویژه افزایش نابرابری و محرومیت شهر زنجان قرار دارند. در این تحقیق مشخص گردید که در هریک از برنامه‌ها به چه میزان راهکارها و سیاست‌های پایداری اجتماعی بازتاب داشته است. از این رو برنامه‌های آمایش استان با ۳۵/۹۵ درصد، طرح جامع مسکن استان با ۱۷/۸۲ درصد، طرح توسعه و عمران ناحیه با ۲۲/۳۴ درصد، طرح تفصیلی شهر با ۳۶/۹۷ درصد، طرح بهسازی و نوسازی بافت فرسوده با ۳۹/۳۶ درصد و ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر به میزان ۵۱/۳۳ درصد به راهکارها و سیاست‌های پایداری اجتماعی توجه کرده‌اند. پایداری اجتماعی در برنامه‌های توسعه شهری نسبت به برنامه‌های توسعه منطقه‌ای بیشتر منعکس گردیده است. پایداری اجتماعی به عنوان یکی از کارآمدترین رویکردهای برنامه‌ریزی شهری در مباحث توسعه شهری، در برنامه‌های توسعه زنجان هنوز جایگاهی مطلوبی برایش در نظر گرفته نشده است و این برنامه‌ها به ابعاد پایداری اجتماعی به‌ویژه ابعاد اساسی و نوین آن نظیر سرزندگی، انسجام اجتماعی، سرمایه اجتماعی، حکمروایی و مشارکت و برابری توجه و بازتاب قابل توجهی نشان نمی‌دهند. به بیان دیگر، محتوای هر یک برنامه‌های توسعه شهری و منطقه‌ای زنجان در دهه‌های گذشته موضوعات، رویکردها، راهکارها و سیاست‌های نوین و اساسی پایداری اجتماعی را به صورت مطلوب منعکس نمی‌کنند.

منابع

- اطلس مناطق محروم کشور، *سطح بندی و پهنه بندی مناطق محروم کشور و مزیت‌های نسبی این مناطق* (۱۳۹۶)، کمیته تحقیق و توسعه ستاد اجرایی فرمان حضرت امام (ره)، تهران: بنیاد برکت.
- برک‌پور، ناصر و اسدی، ایرج (۱۳۹۷)، *مدیریت و حکمروایی شهری*، چاپ چهارم، تهران: دانشگاه هنر.
- جمالی، فیروز؛ قنبری، ابوالفضل؛ پورمحمدی، محمدرضا (۱۳۸۹)، نگرشی بر مفهوم نابرابری و مفاهیم مرتبط با آن در مطالعات اجتماعی-اقتصادی، *برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، دوره ۱۴، شماره ۲، صص. ۱۴۱-۱۲۱.
- جنکز، مایک و جونز، کولین (۱۳۹۷)، *ابعاد شهر پایدار*، ترجمه: محتبی رفیعیان و هانیبه هودسنی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- صابری‌فر، رستم و فلاح، محسن (۱۳۹۳)، ارزیابی میزان موفقیت طرح‌های توسعه شهری در دستیابی به معیارهای توسعه پایدار، مطالعه موردی: طرح‌های حوزه میانی غربی مشهد و تحقق شهر فشرده، *مطالعات و پژوهش‌های شهری منطقه‌ای*، دوره ۶ شماره ۲۳، صص. ۱۳۲-۱۱۵.
- علی‌اکبری، اسماعیل؛ رهنمایی، محمدتقی؛ ابراهیمی بوزانی، مهدی (۱۳۹۲)، *بررسی روش‌شناسی طرح‌های توسعه شهری در ایران. جغرافی/*، دوره ۱۱، شماره ۳۳، صص. ۱۴۴-۹۷.
- فرخی‌راد، اکرم و فروتن، منوچهر (۱۳۹۴)، بهبود فضاهای جمعی مسکونی در جهت ارتقا پایداری اجتماعی: راهکارها و تدابیر طراحی در مجتمع‌های مسکونی، *مطالعات محیطی هفت حصار*، دوره ۳، شماره ۱۲، صص. ۲۶-۱۵.
- قاجار خسروی، محمدمهدی؛ حقیقت‌نائینی، غلامرضا (۱۳۹۹)، ارزیابی کیفیت طرح‌های توسعه و عمران شهرهای میانی و بزرگ در ایران. *فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات شهری*، شماره ۳۶، دوره ۹، صص. ۱۳۳-۱۴۵.
- قلمبردزفولی، راما (۱۳۹۵)، *ارزیابی میزان توجه به جایگاه توسعه پایدار محله‌ای در طرح‌های توسعه شهری (مطالعه موردی طرح راهبردی - ساختاری تهران)*، هویت شهر، دوره ۶ شماره ۱۲، صص. ۷۸-۷۱.
- مانزی، تونی؛ لوکاس، کارن؛ لویدجونز، تونی؛ آلن، جودیت (۱۳۹۹)، *پایداری اجتماعی در نواحی شهری، پیوند اجتماعات و کالبد شهری*. ترجمه: انور محمدی، تهران: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). *درگاه اینترنتی ملی آمار، نتایج کلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵*.
- مشکینی، ابوالفضل؛ دویران، اسماعیل؛ کلهرنیا، بیژن (۱۳۹۲)، سنجش نابرابری و فقر شهری در محلات اسکان غیررسمی و رسمی (نمونه موردی شهر زنجان). *پنجمین کنفرانس ملی برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، دانشگاه فردوسی مشهد*، ۴ و ۵ اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۲، صص. ۱۳-۱.
- ملک، ماندانا؛ عندلیب، علیرضا؛ سعیده زرآبادی، زهرا سادات؛ ماجدی، حمید (۱۳۹۹)، *شناسایی اصول و تدوین مدل بازآفرینی محله با رویکرد پایداری اجتماعی با بهره‌گیری از روش دلفی، هویت شهر*، دوره ۱۴، شماره ۳، صص. ۴۴-۲۹.
- نظم‌فر، حسین؛ محمدی حمیدی، سمیه؛ اکبری، مجید (۱۳۹۷)، بررسی نابرابری‌های توسعه در استان‌های کشور در راستای تحقق توسعه پایدار، *فصلنامه مجلس و راهبرد*، سال ۲۵، شماره ۹۴، صص. ۳۴۰-۲۹۷.
- نوری، سیدعلی و وهابی، مریم (۱۳۹۷)، *پایداری اجتماعی در معماری و شهرسازی*، تهران: اول و آخر.
- واعظزاده، ساجده؛ نقدی، اسدالله؛ ایاسه، علی (۱۳۹۴)، مؤلفه‌های پایداری اجتماعی در برنامه‌های توسعه ایران، *مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، دوره ۷، شماره ۲، صص. ۵۹-۴۵.
- هاشم‌نژاد، هاشم؛ فیضی، محسن؛ رضایی، محمد (۱۳۹۴)، راهکارهای طراحانه تحقق پایداری اجتماعی در مسکن گروه کم درآمد در شهر تهران، *معماری و شهرسازی ایران*، شماره ۹، صص. ۹۰-۸۱.

- Ahman, H. (2013), *Social sustainability–society at the intersection of development and maintenance*, Local Environment, Vol. 18, No. 10, pp. 1153-1166.
- Bahadure, S., & Kotharkar, R. (2012), *Social sustainability and mixed landuse, case study of neighborhoods in Nagpur, India*, Bonfring International Journal of Industrial Engineering and Management Science, Vol. 2, No. 4, pp. 76-83.
- Basiago, A. D. (1998), *Economic, social, and environmental sustainability in development theory and urban planning practice*, Environmentalist, Vol. 19, No. 2, pp. 145-161.
- Berke, P., & Godschalk, D. (2009), *Searching for the good plan: A meta-analysis of plan quality studies*, Journal of Planning Literature, Vol. 23, No. 3, pp. 227-240.
- Boström, M. (2012), *A missing pillar? Challenges in theorizing and practicing social sustainability: introduction to the special issue*, Sustainability: Science, practice and policy, Vol. 8, No. 1, pp. 3-14.
- Bramley, G., & Power, S. (2009), *Urban form and social sustainability: the role of density and housing type*. Environment and Planning B: Planning and Design, Vol. 36, No. 1, pp. 30-48.
- Chan, E., & Lee, G. K. (2008), *Critical factors for improving social sustainability of urban renewal projects*, Social Indicators Research, Vol. 85, No. 2, pp. 243-256.
- City of Vancouver (2005), *A Social Development Plan for the City of Vancouver: Moving Towards Social Sustainability*, Administrative Report A7, Vancouver, Canada.
- Colantonio, A. (2007), *Social sustainability: An exploratory analysis of its definition*, assessment methods metrics and tools.
- Colantonio, A. (2009), *Social sustainability: a review and critique of traditional versus emerging themes and assessment methods*.
- Colantonio, A., & Dixon, T. (2011), *Urban regeneration and social sustainability: Best practice from European cities*, John Wiley & Sons.
- Dave, S. (2011), *Neighbourhood density and social sustainability in cities of developing countries*, Sustainable development, Vol. 19, No. 3, pp. 189-205.
- Dempsey, N., Bramley, G., Power, S., & Brown, C. (2011), *The social dimension of sustainable development: Defining urban social sustainability*, Sustainable development, Vol. 19, No. 5, pp. 289-300.
- Dempsey, N., Brown, C., & Bramley, G. (2012), *The key to sustainable urban development in UK cities? The influence of density on social sustainability*, Progress in planning, Vol. 77, No. 3, pp. 89-141.
- Dillard, J., Dujon, V., & King, M. C. (Eds.). (2008), *Understanding the social dimension of sustainability*. Routledge.
- Gates, R., & Lee, M. (2005), *Definition of Social Sustainability. Director of Social Planning, in Consultation with the Manager of the Sustainability Group: Policy Report and Social Development to Vancouver City Council*, pp. 1-6.
- Habitat, U. N. (2016), *World Cities Report 2016: Urbanization and Development–Emerging Futures*, Publisher: UN-Habitat.
- Hassan, A. M., & Lee, H. (2015), *The paradox of the sustainable city: definitions and examples. Environment, development and sustainability*, Vol. 17, No. 6, pp.1267-1285.
- Hemani, S., Das, A. K., & Chowdhury, A. (2017), *Influence of urban forms on social sustainability: A case of Guwahati*, Assam, Urban design international, Vol. 22, No. 2, pp. 168-194.
- Hutchins, M. J., & Sutherland, J. W. (2008), *An exploration of measures of social sustainability and their application to supply chain decisions*. Journal of cleaner production, Vol. 16, No. 15, pp. 1688-1698.
- Koning, J. (2001), *Social sustainability in a globalizing world: context, theory and methodology explored*. In Proceedings of the UNESCO/MOST meeting, The Hague, The Netherlands, pp. 1-30.
- Landorf, C. (2011), *Evaluating social sustainability in historic urban environments*. International Journal of Heritage Studies, Vol. 17, No. 5, pp. 463-477.
- Larimian, T., & Sadeghi, A. (2021), *Measuring urban social sustainability: Scale development and validation*. Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science, Vol. 48, No. 4, pp. 621-637.
- Lyles, W., & Stevens, M. (2014), *Plan quality evaluation 1994–2012: Growth and contributions, limitations, and new directions*. Journal of Planning Education and Research, Vol. 34, No. 4, pp. 433-450.

- Manzi, T., Lucas, K., Jones, T. L., & Allen, J. (Eds.). (2010), *Social sustainability in urban areas: Communities, connectivity and the urban fabric*. Routledge.
- McKenzie, S. (2004), *Social sustainability: towards some definitions*. Hawke Research Institute, Working Paper Series No. 27, University of South Australia, Australia.
- Murphy, K. (2012), *The social pillar of sustainable development: a literature review and framework for policy analysis*. Sustainability: Science, practice and policy, Vol. 8, No. 1, pp. 15-29.
- Neillagh, Z. M., & Ghafourian, M. (2018), *Evaluation of social sustainability in residential neighborhoods*. European Journal of Sustainable Development, Vol. 7, No. 1, pp. 209-217.
- Omann, I., & Spangenberg, J. H. (2002), *Assessing Social Sustainability The Social Dimension of Sustainability in a Socio-Economic Scenario*.
- Opp, S. M. (2017), *The forgotten pillar: a definition for the measurement of social sustainability in American cities*. Local Environment, Vol. 22, No. 3, pp. 286-305.
- Partridge, E. (2005), *Social sustainability: a useful theoretical framework*, In Australasian political science association annual conference, pp. 1-15.
- Polese, M. & Stren, R. (eds) (2000), *The Social Sustainability of Cities: Diversity and the Management of Change*, University of Toronto Press, Toronto, Canada.
- Rashidfarokhi, A., Yrjänä, L., Wallenius, M., Toivonen, S., Ekroos, A., & Viitanen, K. (2018), *Social sustainability tool for assessing land use planning processes*, European Planning Studies, Vol. 26, No. 6, pp. 1269-1296.
- Shirazi, M. R., & Keivani, R. (2017), *Critical reflections on the theory and practice of social sustainability in the built environment—a meta-analysis*, Local Environment, Vol. 22, No. 12, pp. 1526-1545.
- Shirazi, M. R., Keivani, R., Brownill, S., & Butina Watson, G. (2020), *Promoting Social Sustainability of Urban Neighbourhoods: The Case of Bethnal Green*, London. International Journal of Urban and Regional Research.
- Spangenberg, J. H. (2004), *Reconciling sustainability and growth: criteria, indicators, policies*, Sustainable development, Vol. 12, No. 2, pp. 74-86.
- Stevens, M. R., Lyles, W., & Berke, P. R. (2014), *Measuring and reporting intercoder reliability in plan quality evaluation research*. Journal of Planning Education and Research, Vol. 34, No. 1, pp. 77-93.
- Thin, N., Lockhart, C., & Yaron, G. (2002), *Conceptualising socially sustainable development*. Paper prepared for DFID and the World Bank. DFID, Mimeo.
- WACSS Western Australian Council of Social Service Inc (2002), *Submission to the State Sustainability Strategy Consultation Paper*.
- Weingaertner, C., & Moberg, Å. (2014), *Exploring social sustainability: Learning from perspectives on urban development and companies and products*, Sustainable Development, Vol. 22, No. 2, pp. 122-133.
- Woodcraft, S. B., & Dixon, T. (2013), *Creating strong communities—measuring social sustainability in new housing development*, Town and Country Planning Association, Vol. 82, No. 11, pp. 473-480.
- Yiftachel, O., & Hedgcock, D. (1993), *Urban social sustainability: the planning of an Australian city*. Cities, Vol. 10, No. 2, pp. 139-157.